

Din volumul
VERSURI ȘI PROZĂ¹

¹Volum publicat în 1897.

VORBA ȚĂLUIA

Zicători explicate

1. Nici în clin, nici în mânec

Aproape toți rostim rău această zicătoare, din *mânec* făcând *mâneacă*. Deoarece *clinul* e o parte a hainei – îndoiturile sau aripile de dindărăt ale sumanului ori ale anterului – a fost ușor să amestecăm noțiunile *mânec* și *mâneacă*, crezând că, dacă vorbim de clin, e natural să vorbim și de mânecă. Dar zicătoarea n-are a face nimic nici cu *clinul* hainei, nici cu mânecile ei.

Clin e vorbă veche, de origine slavonă și înseamnă „povârniș”. Corespunde pe deplin neologismului *pantă*. Țăranul vorbește de „clinul dealului”, de „clinul apei” etc. Orice drum din deal în vale e *clin*. *Mânec* e vorbă latinească și înseamnă „a te scula de cu noapte ca să pleci la drum”. Vorba aceasta începe să dispară; ni se păstrează încă în proverbele „cine mânecă nu întunecă”, „mânecatul de dimineață și însuratul devreme nimănu-i nu strică” și în locuțiunea „pe mânecate”. Drumul țăranelui e pe dealuri, el mânecă deci, ca să urce dealul și să scoboare iarăși în vale până nu întunecă, până nu-l apucă noaptea. Prin asociație de idei, *a mâneca* e sinonim cu „a urca dealul”. *Mânec* e drumul la deal. În Bănat se numește orice suiș pe deal „mânecul dealului”.

Deci zicătoarea are înțelesul: „n-am cu el de-a face nici pe drum la deal, nici pe drum la vale”. Explicarea

zicătoarei e asta: Când drumul la deal (mânecul) e greu și boii nu pot urni carul, țăranii înjugă patru și șase boi, de la alte care, și scot așa pe rând carele în deal. La vale (la clin) își împrumută lanțurile, ca să împiedece roțile. Țăranul, fie cât de străin, când vede pe alt țăran că nu-și poate scoate carul în deal, își desprinde boii și-l ajută. Un om care îl dușmănește, ori un târgoveț, trece pe lângă țăran și-l lasă neajutorat în drum. Cu aceștia țăranul „n-are nici în clin, nici în mânece”, sunt oameni care nu fac cauză comună cu el: nu și-au prins niciodată boii la un jug, nici la deal, nici la vale.

2. La botul calului

Sunt frumoase zicătorile românului, când, făcând aluziuni la temperamentul sau apucăturile unui om, vorbește de calul lui. Îngâmfatul „vorbește de pe cal”, omul sigur „vorbește din șea”, istețul „bate șeaua să priceapă iapa”, prostul „umblă să facă ușor calului”¹, cel conștient de sine „știe cum să-și joace calul”, iar nevoiașul „a ajuns din cal măgar”.

„La botul calului” e un tablou idilic. „A cinsti la botul calului” înseamnă a bea cel din urmă pahar. Țăranul „s-a cinstit” destul cu finii și cu cumetrii, e gata de plecare, dar, înainte de a încăleca, ținându-și calul de frâu, e silit să mai bea un pahar, cel din urmă „la botul calului”. „A bea la roată”, cu înțelesul de „a fi băut destul, a fi beat”, are aceeași origine: Înainte de a se sui în căruță, stând gata să puie piciorul pe butucul roții ca să se avânte, el

¹ *Povestea vorbii*: Un țăran prost mergea călare, ducând pe umere niște desagi grei. Altul îl întreabă: «Ești prost, mă? De ce duci desagii în spate și nu-i pui pe șea?!» Căla răspunde: «De! nu sunt io calului destulă greutate, să-l mai încarc și cu desagii? Las' să duc io desagii, ca să-i fie mai ușor calului!» (n.a.)

mai bea un pahar. Am auzit și „a bea la toartă”, dar nu înțeleg expresia. Poate „toartă” să fie născut din „roată”, ori poate are o explicație; nu știu.

3. Cu cățel, cu purcel

„A plecat cu cățel, cu purcel” înseamnă: „a plecat cu tot ce-a avut, cu toată casa, pentru totdeauna sau pentru câtăva vreme”. Deci are și înțelesul: „a te muta, a-ți schimba locuința”.

Cățelul și purcelul nu sunt lucrurile cele mai de căpetenie la o gospodărie, ca să ajungă prin importanța lor proverbiale, nici nu sunt așa de nebăgate în seamă, încât să exprime noțiunea infimității, ca „firul de păr” și „firul de ață”. Se aude în popor și altă zicătoare: „a plecat cu vătrai și cu cociorvă”. Asta o înțelegi mai lesne: vătraiul și cociorva sunt lucrurile cele mai ieftine și mai ușor de găsit. Când ai plecat luând și pe aceste, ai plecat luând tot, „până și cuiul din perete”.

Tabloul cu cățelul și purcelul e luat din viața nomadă a țiganilor de laie. Țigani au o deosebită dragoste să crească purcei, iar câte un câine își țin, rogu-te, să le păzească tabăra. Purcelul și cățelul sunt toată averea acestor țigani: când se scoală satul asupra lor, ori îi urmăresc autoritățile, țigani o rup la fugă lăsându-și, la primejdie, și căruțele și nevestele și copiii, dar cățelul și purcelul niciodată. Știu țigani că numai aceste două dobitoace i le-ar lua românul, purcelul, că-i frate cu slămina, iar cățelul că-i bun și el la casa omului. Dar cu căruțele hodorogite și pline de zdrențe și cu dârloagele de cai ce să facă românul? Prin sate vezi trecând căruțele țiganilor încet și rânduite; copiii, „învăsuți cum din mame-au fost născuți”, alergând pe marginea drumului, iar dina poia căruțelor, fără excepție, legați de câte o sfoară, vin încet cățelul melancolic și purcelul flegmatic.

Felul de-a trăi și de-a gândi al țiganului a dat românului cea mai bogată materie de satiră și glumă. Proverbial a ajuns țiganul în zicătorile: „Și-a mâncat omenia ca țiganul biserica”, „s-a obișnuit cu răul, ca țiganul cu schintele”, „s-a înecat la mal ca țiganul”.

4. Lasă-l în moarea lui

„Nu-i cunoști tu moarea lui” sau, cum zice fals Creangă, „n-ai băut din moarea lui”, și tot așa de fals Ispirescu: „nu i-ai mâncat moarea”, înseamnă: „nu-i cunoști firea și năravurile”. Când lași pe om să facă ce știe, cum îl taie capul și-l trage așa, se zice că-l lași în moarea lui. Același înțeles: a-l lăsa în *apele* lui, în *banii* lui, în *boii* lui.

Cuvântul *moare* e latinescul *morem* („obicei, nărav”; la Cicero, „o, tempora, o mores!”) și nu se mai întrebuintează în limbă decât în zicătoarea aceasta.

În Ardeal s-aude des „sunt mâncat de moarea lui”, o vorbă aproape stereotipă a femeilor care se plâng de traiul rău cu bărbații, ori a slugilor care se plâng de stăpâni. Expresia „a fi mâncat de moarea cuiva” e croită după felul metaforelor: „sunt mâncat de necazuri, mâncat de griji, mâncat de rele” etc. Confuzia zicătorii a produs-o omonimul *moare*. Cuvântul *moare* (cu înțelesul „zeamă de varză”) a circulat mai des decât *moare* cu înțelesul de „nărav”, astfel noțiunea din urmă a omonimului a început să dispară, mai ales că vorba era strâmtorată și de sinonimele sale *nărav* și *obicei*. De aici se explică de ce zicem „nu i-am băut moarea”; credem că vorbim de zeamă de varză. O adevărată curiozitate e confuzia cu „a mânca moarea cuiva”. Românul a zis „m-a mâncat moarea lui Nicolae”, câtă vreme era conștient că *moarea* înseamnă obicei; pierzând însă această conștiință, n-a mai înțeles zicătoarea. A rămas zăpăcit. Cum adică? Moarea mă mănâncă pe mine, nu eu mănânc moarea?

A căutat deci să schimbe vorba, să-i dea înțeles logic, și-a zis: „am mâncat moarea lui Nicolae”.

De altfel și la Creangă și la Ispirescu se găsește zicătoarea corect redată în câteva locuri.

5. Opt cu a brânzei

„Du-te opt cu a brânzei” e o înjurătură: du-te unde vrei, că puțin îmi pasă, du-te măcar la dracul. Cu același înțeles: „du-te pe unde și-a spart dracul opincile și pe unde și-a înțărcat copiii”, „du-te unde și-a dus mutul iapa și surdul roata” și „să te întorci când te-oi dori eu!”

În povești se zice des: „și s-a dus câte zile-s într-un an”. În colinda plugușorului:

Și s-a dus nenea Troian

Câte zile într-un an, iar în vorbirea zilnică auzi zicându-se: s-a dus câte zile-n Postul Mare, sau: cât ține Postul Mare. Zicătoarea „opt cu a brânzei” spune tot același lucru. Postul-mare ține șapte săptămâni. Întâia săptămână înainte de postul cel mare e numită săptămâna brânzei, căci în această săptămână nu-i oprită brânza. Prin urmare, zicătoarea spune: du-te șapte săptămâni ale postului și opt cu săptămâna brânzei. Adaosul „și nouă cu a ouălor”, cum s-aude prin Muntenia, e fals. Poporul din alte părți nu cunoaște această întregire fără rost, căci o săptămână numită a ouălor nu există. Chiar dacă pe undeva s-ar numi așa vreo săptămână, ea n-ar fi a noua înaintea Paștilor, ci tocmai a Paștilor, căci atunci se fac ouă roșii. Dar săptămâna Paștilor pretutindeni e numită „luminată”. Adaosul s-a născut, se vede, numai din pricina asonanței.

6. I-a suflat în bors

Înțelesul: „a supăra pe cineva, a-l lua pe dinainte, a-i face în ciudă, a-l lăsa cu buzele umflate”.